

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНУ «КОНФЛІКТ»
У СТАРОДАВНІ ЧАСИ ТА ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

ORCID 0000-0003-0303-1083

ORCID 0000-0002-2539-3838

Стаття присвячена розгляду теоретико-методологічних підходів, що були поширені у Стародавні часи та епоху Середньовіччя щодо пояснення конфліктів та розуміння їхнього соціально-психологічного змісту. Зроблена спроба дослідити трансформацію поглядів мислителів і науковців того часу на природу феномену «конфлікт». З'ясовано, як науковці того часу визначали поняття «конфлікт», пояснювали перебіг і наслідки конфліктної взаємодії, як на рині індивідуальних проявів, так й у соціальних кординатах існування індивідів і соціальних груп. Встановлено, що давньогрецькі та давньоримські філософи здійснили перші спроби раціонального осмислення природи соціальних конфліктів, у той час як філософи Стародавнього Китаю та Індії, переважно, залишалися на теологічно-традиційних підходах, що визначали соціально-правовий устрій стародавніх східних суспільств. З'ясовані погляди середньовічних мислителів щодо розуміння природи конфліктів, їх соціально-психологічних особливостей та різних форм прояву. Зазначено, що науковці того часу спробували здійснити відхід від релігійних поглядів на джерела суспільного розвитку та внутрішнього світу людини, що спонукало їх на вироблення нових теоретико-методологічних підходів до проблеми конфліктів. Відбулося посилення значущості загальнолюдських цінностей і форм взаємин, що ґрунтуються на визнанні цих пріоритетів. Встановлено, що висловнені ідеї, стали суттєвими витоками для науково-обґрунтованого

розуміння природи конфліктів, їхньої соціально-психологічної зв'язності у новий та новітній часи історії людства.

Ключові слова: *деструктивне вирішення конфлікту, конфлікт, конфліктна ситуація, конфліктна взаємодія, компроміс, моральність, релігійність, справедливість, гуманізм.*

Постановка проблеми. Становлення та розвиток будь-якого суспільства завжди являє собою досить складний процес, який супроводжується зародженням, розгортанням і розв'язанням різноманітних протиріч, що пов'язані із взаємовідносинами людей на різних рівнях. Як свідчить багатовікова історія, суперечність інтересів, тобто конфлікти, існували завжди. Зважаючи на це, багатовікову історію мають і традиції підходів щодо вивчення природи цього феномену, його причин, способів запобігання та вирішення (Жданюк, 2017).

Конфлікт як один з основних елементів соціальної дійсності, виступає безпосереднім джерелом і механізмом її змін, а отже з давніх часів постійно перебував у центрі уваги дослідників. Науковці намагаються сформулювати основні положення виникнення суперечок і конфліктних ситуацій, класифікувати їх, обґрунтувати необхідність активного пошуку їхнього вирішення (Гарькавець, Волченко, 2020; Жданюк, 2017).

Конфлікт (з лат. *conflictus* - зіткнення) - розбіжності, протилежність інтересів сторін, відмінна позиція двох або більше суб'єктів правовідносин, у зв'язку з якими одній зі сторін чи обом сторонам може бути завдано моральної та / або матеріальної шкоди; це особливий вид взаємодії, в основі якої знаходяться протилежні та несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, що супроводжуються негативними психологічними проявами; це протистояння суб'єктів взаємодії, що викликане складними для розв'язання та суб'єктивно значущими протиріччями, які супроводжуються гострими емоційними переживаннями; це явище культури, зміст якого визначається культурними чинниками, а процес виникнення та розвитку

конфліктів регулюється культурними нормами, що за певних обставин призводять до виникнення особливих культурних ритуалів, які впливають на процес конфліктної взаємодії його учасників (*Гарькавець, Волченко, 2020*).

Суспільство не може існувати і розвиватися без конфліктів. Явище конфлікт можна розглядати з соціальної точки зору в контексті аналізу суспільних взаємин між особистостями, соціальними групами, класами, державами. У цьому значенні конфлікт є чинник соціального розвитку, як позитивний (конструктивний), так і негативний (деструктивний), та виявляє соціальні протиріччя, цінності, інтереси, потреби, рівень розвитку суспільства. З психологічної точки зору конфлікт є загострення міжособистісних стосунків, внутрішньоособистісних суперечностей, зіткнення особистісних вірувань, позицій, потреб різних індивідів, їхніх амбіцій. Отже, з будь-якої точки зору за сутністю конфлікт – зіткнення двох сторін (осіб, груп), серйозною розбіжністю, що викликає напругу в ситуації і взаєминах. Напруга виникає тому, що зіштовхуються дві позиції партнерів, під загрозою опиняються їхні інтереси, конкретна ситуація оцінюється кожною стороною по-різному, через призму власного бачення, особистих переконань (*Петрінко, 2020*).

Проблеми конфліктів і конфліктних ситуацій завжди цікавили мислячих людей: з давнини до сьогодення, від теоретиків до практиків. Будь-яка філософія, світові релігії оперують поняттями конфлікту між силами добра та зла, порядку та хаосу. Історики та політологи прагнуть виявити причини піднесення й занепаду держав, глибоких криз і тривалого розквіту в житті окремих народів та їх правителів. Ще не вживаючи слова «конфлікт» про нього вже писали давньогрецькі філософи, які здійснили перші спроби раціонального осмислення природи соціальних конфліктів. Одні з них засуджували сварки й сутички між людьми та радили їх уникати, а інші, навпаки, наголошували, що в спорах народжується істина, що зіткнення й протиріччя є рушійною причиною всіляких змін і розвитку. Так, від легендарних грецьких мудреців залишились висловлення, які й нині мають свою змістовну актуальність: «Сварки замирюй», «Силою не роби нічого», «З

дружиною не сварись і не залицяйся при сторонніх: перше – ознака дурості, друге – навіженства» (Клеобул); «Не ганьби ближніх, бо почувеш таке, від чого засмутишся», «Приборкуй гнів» (Хілон); «Якщо близькі спричинили тобі невеликі збитки – потерпи» (Піттак); «Лайся з таким розрахунком, щоб швидко стати другом» (Періандр) (Петрінко, 2020, с. 3).

Виклад основного матеріалу. В ідеях стародавніх мислителів містяться численні і подекуди досить глибокі зауваження про причини всіляких конфліктів і шляхи їх подолання. Тоді основним засобом розв'язання конфліктів було вживання священної влади старійшин і вождів (Зінчина, 2007).

Стародавні філософи засуджували розбрати, хоча стверджували, що «в суперечці народжується істина». Вони вважали, що конфлікт – не погано і не добре, він існує незалежно від того, як до нього ставляться. Весь світ повний суперечностей: життя природи, життя Богів, життя людей (Зінчина, 2007, с. 15).

Конфлікти з'явилися разом з першими людськими спільнотами. Вони були звичайними, повсякденними явищами і протягом тривалого часу не становили об'єкт наукового дослідження. Одна з перших пам'яток, яка дає уявлення про способи вирішення конфліктів у стародавньому світі – закони царя Хамурапі: дотримання визначених правил дало змогу викоринити міжусобові війни, поліпшити становище країни та позбавити людей від страху. Метою проголошення законів було встановлення соціальної справедливості: «щоб сильний не чинив утиску слабшому, щоб надати справедливість сироті і вдові, щоб у Вавилоні судити суд країни, виносити рішення країни та гнобленим надавати справедливість. Нехай засяє у країні моя справедливість». Однак аналіз цих законів показує їхню суворість, а іноді і жорстокість (Петрінко, 2020).

Перші спроби раціонального осмислення природи конфлікту належать давньогрецьким філософам. Філософи Стародавньої Греції та Стародавнього Риму (VII - VI ст. до н. е.) (Фалес, Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул,

Хілон) розвивали ідеї нормативізму в дослідженнях конфліктів, згідно з яким перевага у вирішенні конфліктних ситуацій надавалась насильницькому консенсусу, що спирався на норми, закріплені у законах. Однак в цей період з'являються інші погляди. Зокрема Солон, Піфагор розвивали думку про правовий компроміс як єдиний засіб подолання конфлікту. Солон одним із перших порушив питання законодавчого закріплення компромісних засобів впливу на членів суспільства. За словами Піфагора, ідеальним полісом є суспільство, в якому існує верховенство справедливого закону, базованого на принципі рівності всіх перед законом (*Жданюк, 2017*).

Античні погляди на конфлікт будувалися на основі філософського вчення про протилежності. Античні філософи розглядали конфлікт як найважливіший та необхідний атрибут суспільного життя та розвитку. Так, наприклад, Геракліт (520-460 рр. до н. е.) зіткнення та єдність протилежностей вважав всезагальним та універсальним способом розвитку. Особливого інтересу набув у їхніх міркуваннях такий соціальний конфлікт як війна (Геракліт, Платон, Демокрит).

Геракліт, використовуючи ідеї Солона у протилежному напрямі, стверджував, що конфлікти є неодмінним атрибутом суспільного життя, а їх розв'язання будь-якими методами, в тому числі і насильницькими, допоможе досягти єдності у постійній боротьбі протилежних класів (*Жданюк, 2017*).

Геракліт прагнув поєднати власні роздуми про війну та соціальні конфлікти із загальною системою поглядів на природу Всесвіту. Він вважав, що у світі все народжується через ворожнечу і сутички, що єдиний закон, який панує у Космосі, – це війна – батько усього і цар усього (*Петрінко, 2020*). Він настоював, що не тільки люди, але й боги, та весь космос існують у протиріччях. Він вважав, що у світі все породжується через ворожнечу і розбрат, що єдиний закон космосу - це війна: «Війна - батько всього і цар усього». «Одним вона визначила бути богами, а іншим - людьми, одних вона зробила рабами, а інших – вільними» (*Біляк, 2017, с. 31*).

Геракліт вважав, що джерелом конфлікту є універсальна властивість світу, в якій окрім суперечностей є ще згода. Війну науковець визначав як батька всіх речей, а мир – як їх матір (*Зінчина, 2007*).

Це було однією з перших спроб раціонально обґрунтувати позитивну роль боротьби у процесі суспільного розвитку. Він вказав на боротьбу протилежних сил як на загальний закон, який діє у природі та суспільстві. «Ворожнеча» і «війна», на його думку, є джерелом появи нового у світі. «Треба знати, що війна загальноприйнята, що ворожнеча – звичний порядок речей і що все виникає через ворожнечу...» (*Петрінко, 2020, с. 4*).

Цікавими є також вчення Геракліта, що основою наук є логос, який означає загальний закон буття, основу світу. Геракліт стверджує: все здійснюється за логосом, який є вічним, загальним і необхідним. Вища мета пізнання – це пізнання логосу, а разом з тим пізнання вищої єдності свтобудови і досягнення вищої мудрості, бо ознака мудрості – це здатність погодитися з твердженням логосу, що все єдине. Логос у Геракліта – це закон Всесвіту, згідно з ним все абсолютно змінне, у світі нічого не повторюється, все минує та одноразове. Геракліт є одним із перших філософів, хто помітив, що одне й те саме є водночас відмінне і навіть протилежне. Він вказував, що суттєва зміна – є зміна в свою протилежність, що одна протилежність виявляє цінність іншої, суперечність зближує протилежності. Загальною закономірністю руху речей та явищ є боротьба протилежностей, а тому все відбувається через боротьбу та з необхідності (*Зінчина, 2007*).

Цікавими є соціально-етичні та правові ідеї великого мислителя Давньої Греції Демокріта (біля 460 – 370 рр. до н. е.), який ототожнював війну з найгострішим соціальним конфліктом. Він говорив: «Громадянська війна є нещастям для однієї й іншої ворогуючих сторін...» та далі, що «...закони не забороняли б кожному жити за своїм смаком, якщо б кожний не шкодив іншому, адже заздрість сприяє початку ворожнечі» (*Біляк, 2017, с. 31*).

На відміну від Геракліта, Платон (427 – 347 рр. до н. е.) засуджував війну і вважав її за найбільше зло. В уявленнях Платона основним джерелом

особистих та суспільних бід постає саме війна. Ворожнечу між своїми він називає розбратом, а з чужими – війною. У давні часи, за Платоном, не було ні війн, ні розбрату, і такий устрій супроводжувало багато гарних речей: люди у такі часи любили одне одного і ставилися одне до одного доброзичливо, вони були більш цілісними та мужніми, а разом і розсудливішими, і справедливими. Проте в ідеальній державі, за Платоном, є воїни, які готові будь-якої миті виступити у похід на захист своєї країни. У роботах Платона також є вказівки і на властиві людині внутрішні суперечності. Автор зазначав, що у душі людини є два начала, які відрізняються одне від одного: одне з них він називав розумним началом душі (цим началом визначається здатність до міркування), а інше – нерозумним (цим началом визначається близькість до задоволень та бажань). Причину суперечностей та конфліктів Платон вбачав у властивостях людської душі, якій притаманні три початки - розумний, лютий (нестямний) та хотіння і незбігання їх інтересів. Тому він пропонував їх чітко регламентувати (*Платон, 2008*).

Цікаві конфліктологічні ідеї, пов'язані з державним устроєм, можна знайти у Аристотеля (388 – 322 рр. до н. е.), який визначав державу як інструмент для примирення людей. За спостереженнями Аристотеля, «людина поза державою агресивна і небезпечна» (*Петрінко, 2020, с. 31*).

Конфлікти, таким чином, мисляться як неодмінна і важлива умова суспільного життя. Аристотель вказував на джерела розбратів, які полягають в нерівності у володінні майном і отриманні почестей, а також нахабстві, страху, зневажанні, надмірному піднесенні одних людей і приниженості інших. Він головною причиною політичних конфліктів, які проявляються у державних переворотах, вбачав у відсутності майнової і соціальної рівності, намаганні до усунення існуючої нерівності або ж до її посилення. Порушення балансу рівності й веде до конфлікту, який зароджується із протилежностей, що утворюються й існують у суспільстві. Що ж стосується війн, то їх Аристотель вважав справедливими, якщо вони спрямовані на захоплення рабів,

які були основними виробниками матеріальних благ для еллінів, адже еллін у елліна не міг бути рабом (*Петрінко, 2020*).

У своїй книзі «Політика» Аристотель подає глибокий аналіз та опис найважливіших джерел конфліктів. Він стверджував, що люди вступають в конфлікти не лише через майнову нерівність, а й внаслідок нерівності в одержуваних почестях. Люди чинять несправедливо по відношенню один до одного не тільки заради предметів першої необхідності, але крім того, вони хочуть жити в радості серед насолод, без смутку та задовольняти власні бажання. Причинами конфліктів також, на думку Аристотеля, є нерівність прав, боязнь політиків втратити свої цивільні права, та небажання платити накладені податки. Державний переворот може трапитись навіть на ґрунті любові між молодими людьми, які є важливими посадовцями (*Мигалець, 2018*).

Деякі із стародавніх філософів виказували утопічні надії на можливість створення суспільства, в якому будуть усунені всі суперечності і конфлікти. Наприклад, Епікур вважав, що біди, пов'язані з нескінченними війнами, примусять людей жити в стані постійного миру (*Зінчина, 2007*).

Анаксимандр (610 – 540 рр. до н. е.) стверджував, що речі виникають із постійного руху «апейрона» – єдиної матеріальної першооснови, яка призводить до виділення із нього протилежностей (*Біляк, 2017, с. 3*).

Думки Геродота (490-425 рр. до н. е.) суперечать Гераклітовським уявленням. Він дотримувався негативної думки щодо війни. Геродот стверджував, що «ніхто настільки не безрозсудний, щоб надати перевагу війні, а не миру. Адже під час війни батьки ховають дітей, під час же миру – діти батьків» (*Мигалець, 2018*).

Анаксимандр (611-546 рр. до н. е.) вважав: речі виникають не через гру стихій, а через те, що у вічному русі виявляються протилежності. Саме цей філософ чи не першим звернув увагу на роль протилежностей, суперечностей у розвитку (*Мигалець, 2018*).

У філософії Стародавнього Риму варто розглянути насамперед погляди відомого оратора Марка Тулія Цицерона (106 – 43 рр. до н. е.). Він вважав найжалюгіднішою справою битися мечем, чинячи беззаконня і страждаючи від них. Понад усе Цицерон цінував мир та спокій, однак у своїй праці «Про державу» висунув тезу про справедливу та благочестиву війну, яку можна вести з метою помсти за завдане зло та вигнання з країни загарбників (Петрінко, 2020).

Сенека, стосовно запобігання конфліктам, у своїх «Моральних листах до Луцилія» радив так: «Найкорисніше – обходити людей, які не схожі на тебе та одержимі іншими бажаннями» (Петрінко, 2020).

Аврелій Августин Гіппонський Блаженний (354-430 рр.) у праці «Про град божий» досить чітко висловлював свою позицію щодо конфліктів та війни: «Ті, хто порушує мир, не ненавидять його як такий, а лише хочуть іншого миру, який відповідав би їхнім бажанням» (Петрінко, 2020), що свідчить про його глибоке розуміння проблеми суспільного протистояння, що не втрачає своєї актуальності і в наш час (Петрінко, 2020).

Аналізуючи думки мислителів Стародавнього Китаю, можна зазначити існування двох основних підходів до пізнання соціального конфлікту. Прихильники природно - правового підходу (Конфуцій, Лао-Цзи, Мо-Цзи) наголошують на необхідності пошуку компромісних шляхів вирішення конфліктних ситуацій. Шан Ян – представник іншого підходу до пізнання конфлікту – легізму, пропагував ідеї державного управління, яке спирається на закони, що передбачають суворі покарання за їх порушення. Це призводить до утвердження постійного функціонування режиму конфлікту і відсутності відповідних засобів його компромісного вирішення. При цьому закони не дотримуються принципів покарання та рівності його для всіх суб'єктів. Отже, на підставі неправових законів конфлікти не набувають правового забарвлення, що зумовлено офіційно встановленими засобами насильницького консенсусу, а правовий компроміс взагалі відсутній (Гарькавець, Волченко, 2020).

Особливе місце щодо визначення конфліктів серед ідей китайських мислителів належить Конфуцію (551 – 479 рр. до н. е.). Він розвиває різноманітні погляди на проблему конфлікту в багатьох моральних заповідях. Головними серед моральних заповідей, залишених нащадкам, Конфуцій визначав те, що завжди, перебуваючи поза домом, необхідно тримати себе так, ніби-то приймаються почесні гості і поводити себе так, ніби-то здійснюється певна урочистість; не треба робити іншим людям того, чого не бажав би собі, щоб ніхто і ніде не відчував би ворожості (*Петрінко, 2020*). Також він пропонував на будь-яку образу відповідати справедливістю і розуміти, замість користі, свій обов'язок, що є показником благородної людини.

Конфуцій вважав джерелом конфліктів поділ людей на «благородних людей» (освічених, грамотних, вихованих) та «малих людей» (простолюдинів) (*Берлач, Кондрюкова, 2007*). Відсутність вихованості та освіти веде у простолюдинів до порушення норм людських стосунків. Для благородних людей підґрунтя стосунків складає порядок, а для малих людей – вигода (*Мигалець, 2018*).

Також Конфуцій стверджував, що злість та зарозумілість, а з ними – і конфлікти, породжують нерівність та несхожість людей. Філософ зауважував на тому, що в залежності від матеріального статусу важко стримувати виникнення цих двох почуттів: бідному – злості, багатому - зарозумілості (*Зінчина, 2007*).

Правителів Конфуцій повчав: «Не сумуй, що люди тебе не знають, сумуй, що ти не знаєш людей». Злагода, вважав мислитель, має триматися на поняттях «взаємності», «золотої середини» і «людинолюбства». Вони разом складають «правильний шлях» (дао) для тих, хто хоче жити у згоді із самим собою, з іншими людьми (*Вегеш, 2008, с. 202*).

Китайський філософ Лао-Цзи мав свій погляд на конфлікти, наполягаючи на тому, що головне і цінніше за війну – мир. За Лао Цзи існує два джерела миру: янь – світле джерело та інь – темне джерело. Ці джерела

постійно борються та доповнюють одне одного, їх співіснування утворює гармонію (*Петрінко, 2020*).

Інша школа Стародавнього Китаю, заснована Мо-Ді (Мао-Цзи) (479 – 400 рр. до н. е.), причину конфлікту вбачала в недосконалості системи управління. «Люди Піднебесної, використовуючи вогонь, воду, отруту, шкодили один одному... Безладдя в Піднебесній було таким, як серед диких звірів. Зрозумівши, що причина хаосу - у відсутності управління та старшинства, люди вибрали найдоброчиннішу та наймудрішу людину Піднебесної і зробили її сином неба... Тільки син неба міг створити єдиний зразок справедливості в Піднебесній, тому в Піднебесній запанував порядок» (*Веґеш, 2008, с. 203*). Мао-Цзи належить вимога враховувати інтереси народу в процесі управління державою.

Незважаючи на існування різних типів розуміння конфлікту та способів його вирішення у Стародавньому Китаї та Стародавній Індії, домінуючим напрямком залишався теологічно-традиційний тип, який обумовлений значним впливом традицій і релігійних догм, що визначали соціально-правовий устрій суспільства (*Жданюк, 2017*).

Формування думки щодо природи конфліктів Стародавньої Індії відбувалось під впливом міфічних та релігійних уявлень того часу, що знайшли своє відображення у первинних джерелах індійської філософії, таких як Веди (II тис. до н. е.), Упанішади (IX-VI ст. до н. е.), Закони Ману (II ст. до н. е.) тощо. Цей період характеризувався узурпацією влади в руках класової групи брахманів (жреців), які встановлювали правові норми у соціально-політичному та духовному житті давньоіндійського суспільства (*Жданюк, 2017*).

У пам'ятці давньоіндійської філософії – законах Ману – також знаходимо вказівки на способи розв'язання спорів між людьми: «У судових справах мають допускатися свідки, гідні довіри за різниці (у свідченнях) свідків цар має віддати перевагу більшості, за рівності – наділимим видатними якостями, при різниці між різними – брахманам» (*Петрінко, 2020*).

Після давніх греків, предметом роздумів філософів були протиріччя у природі, суспільстві та мисленні, зіткнення протилежних бажань і мотивів у людській душі, боротьба між людьми, суспільними класами, державами (Петрінко, 2020). За часів Середньовіччя затвердилася християнська релігія, яка проповідувала загальну любов, людинолюбство і прагнула довести переваги миру і згоди між людьми. Підґрунтям конфліктів вважалася протилежність між тілесним та духовним у людині, між двома «градами» – небесним та земним (Біляк, 2017, с. 31). В умовах протистояння духовного та тілесного, саме першому надавалася перевага за будь-яких обставин. У працях найбільш відомих представників релігійно - філософської думки стверджувалося, що намагання поєднати ці конфліктуючі протилежності дорівнює великому гріху – ересі. Пропагувались насильницькі методи вирішення конфліктів, проте в цьому періоді також пропонувались приклади замирення конфліктів шляхом встановлення певного терміну (Берлач, Кондрюкова, 2007).

Отже, найважливішою особливістю конфліктологічних ідей, які набули розвитку у поглядах середньовічних мислителів, була їх релігійна спрямованість.

Наприклад, Тертуліан (160 – 220 рр.) вважав, що природа Бога, його задуми не піддаються людському розуму. Хоча дохристиянське пояснення причини відмінне від християнського, між ними багато спільного: і ті, і інші визнають однаково, що боротьба добра і зла, суперечності є органічними, неусувними властивостями буття, природи, суспільства, людини. Відмінність: одні вбачають в цих універсальних явищах початкові властивості буття, а інші – задум Бога (Зінчина, 2007).

Аврелій Августин (354 – 430 рр.) наполягав на єдності людської та божественної історії, що протікає одночасно в протилежних і нероздільних сферах. Ця протилежна і нерозділена історія є вічною битвою двох царств (градів) - Божого та земного. За Августином, війна по-справжньому справедлива, якщо вона чи заповідана Богом, чи, хоча б, законною владою, за

справедливої причини та правильних намірів та з правильною любов'ю: «Справжні демони війни - це любов до насильства, повна помсти жорстокість, непростима та непримирима ворожнеча, дикий опір та жага до влади» (Біляк, 2017, с. 32).

Багато в чому схожі з поглядами Августина конфліктологічні ідеї відомого мислителя Середньовіччя Фоми Аквінського (1225 – 1274 рр.), який зазначав, що церковна влада з її намаганнями є джерелом суспільної справедливості і тільки вона відповідає Божим заповітам. Свою правову концепцію Фома Аквінський будував з оперттям на моральну категорію справедливості. Право, за його вченням, – це дія справедливості у божественному порядку людського спілкування. Справедливість полягає в наданні кожному свого, того, що йому належить (Біляк, 2017). Як і Аристотель, Фома Аквінський розрізняв два види справедливості: розподільну і вирівняльну. Розподільна справедливість – це надання благ згідно з заслугами, а порівняльна – це дії на вирівнювання чого-небудь. Відповідно до цього існують і види права.

Фома Аквінський розвинув думку про царство філософського пізнання і богослов'я, духовної влади, про людське буття та бога. На його думку, боже і земне царство знаходиться у вічній битві. Він розвивав ідею, що війни допустимі у житті суспільства та визначив ще одну умову справедливої війни: на її проведення повинна бути дана санкція держави. Тобто суб'єктом соціального конфлікту визнається держава, а його величина набуває розміру міжнародного масштабу (Петрінко, 2020).

Так, у своїх трактатах, присвячених проблемам права, філософії держави та суспільства як найвищу цінність Фома Аквінський підносив справедливість. Однак він зазначав, що війни є припустимими, але вони мають бути справедливими та санкціонованими державою (Петрінко, 2020).

Перші спроби аналізу соціальних конфліктів та системи врегулювання конфліктів залежно від їх видів належать флорентійському політичному діячу і мислителю Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527 рр.), який визначив відмінності

між соціально - моральним та політико - правовим уявленнями про конфлікт. Він дійшов висновку, що за допомогою консенсусу можна подолати конфлікти лише в межах соціально - моралістичного буття. Щодо політико - правового буття, вирішення конфліктних ситуацій може здійснюватися будь-якими способами, в тому числі насильницькими. Зазначена позиція філософа згодом знайшла свій розвиток у працях мислителів періоду Відродження (*Мигалець, 2018*).

Заслуга Макіавеллі полягає у відході від релігійних поглядів на джерела суспільного розвитку. Він вважав, що конфлікти зумовлюються нестримним прагненням людей до матеріального збагачення. Макіавеллі приписував людям більше негативних якостей, аніж позитивних і вважав, що саме необхідність примушує людей ставати добрими. З метою зменшення негативного впливу масштабних соціальних конфліктів потрібно навчитися ними правильно керувати. Н. Макіавеллі зазначав, що варто завжди готуватися до війни, тому, хто хоче жити в мирі (*Петрінко, 2020*).

Неоцінений внесок в життя людей зробила Християнська філософія, яка усесильно намагалась доказати, що мир та злагода між людьми є кращими за всі втіхи світу, в той же час – конфлікти, чвари, війни є негативним явищем. З цього приводу багато цікавих думок можна знайти в працях гуманістів Відродження. Конфлікт як негативний феномен розглядали Т. Мор, Е. Роттердамський, Ф. Рабле, Ф. Бекон, які виступали за мир та злагоду між людьми, державами та країнами (*Мигалець, 2018*).

Френсіс Бекон вважав, що причинами заколотів є релігійні нововведення, податки, зміни законів і звичаїв, порушення привілеїв, загальне пригнічення населення, піднесення недостойних людей, розпущені після походу солдати, нерозсудливі домагання будь-якої з партій, – словом, усе те, що, збуджуючи невдоволення, згуртовує і об'єднує народ на спільну справу. На думку Ф. Бекона, для кожного випадку конфлікту існують свої ліки. Одним з перших ліків від заворушень та конфліктів є усунення матеріальних причин для заколоту, а саме голоду та убогості в країні (*Берлач, 2007*).

На цьому тлі особливо виділяється концепція Т. Гоббса (1588 – 1679 рр.), який стверджував, що за своєю природою людина егоїстична та заздрісна. І при відсутності громадянського стану війна є звичним явищем – «війна всіх проти всіх» (*Мигалець, 2018*). Там, де немає держави, присутня безперервна війна кожної людини проти свого сусіда, а тому кожному належить лише те, що він захопив і тримає силою.

Гоббс наполягав на тому, що конфлікти у суспільстві завжди вирішуються деструктивно, оскільки кожний хоче нав'язати свою волю. Зазначемо, що деструктивне вирішення конфлікту – це спосіб його вирішення, що «... веде до загострення взаємовідносин та не сприяє пошукам позитивного вирішення конфліктного питання. Часто розбіжності між людьми перетворюються на особистий конфлікт. Різні точки зору на певні проблеми перетворюються на дорікання іншим людям і судження про їхній характер, наміри й мотиви. Замість розгляду загальної проблеми розглядають іншу людину як проблему. При деструктивному підході інша людина розглядається як проблема» (*Гарькавець, 2020, с. 26*).

З вище сказаного, очевидно, що в античні часи та середні віки конфлікти вирішувалися досить жорстокими методами, які доходили часом навіть до фізичного знищення носіїв іншого світогляду. Однак розвиток світової цивілізації відкриває нові, гуманніші способи вирішення конфліктів. Посилення взаємозалежності між людьми і народами в сучасному світі веде до посилення значущості загальнолюдських цінностей і форм взаємин, які ґрунтуються на визнанні цих пріоритетів (*Мигалець, 2018*).

У епоху Ренесансу увагу починає привертати внутрішній світ людини. Більш відомий як поет Франческо Петрарка (1304 – 1374 рр.), якого вважають «батьком гуманізму» також цікавився насамперед внутрішніми, етичними проблемами людини. У філософському діалозі «Моя таємниця» він розкриває глибокі внутрішні конфлікти людини і намагається вказати шляхи до їхнього вирішення. Він показує неминучість конфліктів і їхнє значення: «помірна суперечка багатьох часто приводить до істини. Тому не варто, наслідувати

ледачий та млявий розум, без розбору погоджуватися з усім, ані гарячково противитися очевидній істині, що явно свідчить про сварливий характер» (Петрінко, 2020).

Дезідерій Еразм Роттердамський (1469-1536 рр.) – видатний мислитель епохи Відродження у своєму творі «Війна мила тим, хто її не знав» писав: «Є в світі щастя, якого слід завжди наполегливо уникати. Треба захищатись від нього всіма засобами, відганяти його від себе з усіх сил. Цим лихом є війна. Немає воїстину речі, згубнішої, злочиннішої, небезпечнішої за неї. Вона наносить людям найболючіші рани. Вона проймає їх найбільшою огидою, будить у них невимовну відразу» (Петрінко, 2020). Він показував, що конфлікт має ланцюгову реакцію, кожного разу втягуючи в свої тенета все нові жертви (Мигалець, 2018).

Зіткнення тривали не лише між віруючими і невіруючими, а й між самими єдиновірцями. Із цього приводу Еразм Роттердамський звертав увагу на складність примирення сторін навіть у тих випадках, коли обидві знаходяться на однакових ідеологічних позиціях (Берлач, Кондрюкова, 2007).

Намагаючись якось пояснити та виправдати незліченні прояви зла в світі, створеному Богом, релігійна філософія розробила спеціальне вчення, котре отримало найменування «виправдання (захист) Бога», або «теодиція». Сутність цього вчення зводилася до з'ясування питання – як при доброму та всемогутньому Бозі в світі існують різноманітні конфлікти: глобальні катастрофи, жорстокі війни, підступні вбивства, нещастя і страждання людей. Постановка цих питань, з'явилася одним із джерел зародження богозаперечення, атеїзму. Тому різного роду спроби відповісти на ці питання почалися ще на зорі християнства та не припиняються й донині (Берлач, Кондрюкова, 2007).

Видатний французький гуманіст Ренесансу Мішель Монтень (1533 – 1592 рр.) багато своїх роздумів присвятив людині та її гідності. Монтень вважає, що людині потрібно виражати свої емоції, серед них і негативні, однак свій гнів треба стримувати, щоб він не став звичним явищем у стосунках між

людьми. Міжособистісні конфлікти потрібно вирішувати, керуючись розумом, а не гнівом, задля забезпечення миру треба дати можливість опоненту висловити свої негативні емоції: «Буря виникає лише із зіткнення спалахів з двох сторін. Якщо одна сторона охоплена гнівом, дамо їй розрядитися, і тоді мир завжди буде забезпечений» (Петрінко, 2020).

Надалі ідеї, які стали витоками конфліктології та психології конфлікту були опановані філософами, соціологами та економістами (А. Сміт, О. Конт, К. Маркс, Ф. Енгельс, А. Бентлі, Е. Мейо, Г. Зіммель та ін.).

Висновки. Аналіз теоретичних і практичних наукових підходів до феномену «конфлікт» засвідчив, що конфлікт – це складний багатовимірний соціально-психологічний феномен, який містить у собі безліч аспектів залежно від сфери життєдіяльності людини та може виникати будь-де, будь-коли та будь з ким. Конфлікти є невід’ємним чинником суспільного розвитку, постійно його супроводжують, оскільки в реальному житті неможливо уникнути суперечностей між індивідами та соціальними групами.

Вихідним пунктом аналізу конфлікту є визначення природи поняття «конфлікт» через висвітлення його еволюції. Перші дослідження конфліктних процесів пов’язані з такими іменами представників Стародавнього Єгипту, Вавилону, Греції, Китаю – Геракліт, Конфуцій, Сунь-Цзи, Анаксимандрит та ін. Вони займалися пошуком не лише витоків конфліктів, а й з’ясуванням більш конкретних причин виникнення конфліктів. Платон, Аристотель, Гомер, Демокрит, Цицерон, Лукрецій та інші представники античної філософії розуміли конфлікт як природний стан суспільства. Їх бачення конфліктів були зумовлені реаліями того часу. Крім політичних та психологічних детермінант, мислителями виокремлюються демографічні, географічні, біологічні, економічні та інші чинники. Особливістю конфліктологічних ідей у добу Середньовіччя вважається їх релігійно-теологічна спрямованість, що була обумовлена пануванням релігії у суспільному житті. Представниками науково-теоретичних ідей того часу були Ф. Аквінський, А. Блаженний, Г. Гейне, богослов Тертулліан, Е. Роттердамський та інші, які проповідували

пріоритет релігійної політики та називали основною причиною всіх суспільних відносин господню волю та мировий дух. Проте, у надрах такого розуміння зріли витoki для науково-обґрунтованого розгляду природи конфліктів у новий та новітній час історії людства.

Література

1. Берлач А. І., Кондрюкова В. В. Конфліктологія : навч. посіб. для дист. навч. К. : Університет «Україна», 2007. 217 с.
2. Біляк Ю. В. Історичні аспекти виникнення конфлікту та еволюція поглядів // Агросвіт. 2017. № 13. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.agrosvit.info/pdf/13_2017/7.pdf
3. Вегеш М. М. Політологія : підручник. К.: Знання, 2008. 384 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-60.html>
4. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі : діагностика та практика вирішення : навчально-методичний посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 92 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://deps.snu.edu.ua/media/filer_public/45/90/45908e00-9bcd-4b8f-979e-5cf36404e337/garkavets_volchenko_konflikti_v_osvitnomu_seredovishchi.pdf
5. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти: словник-довідник. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.
6. Жданюк А. В. Щодо історико-філософських аспектів розвитку уявлень про конфлікт у системі правовідносин. // Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2017. № 1(13). С. 14-20. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2017/1/3.pdf>
7. Зінчина О. Б. Конфліктологія : навчальний посібник. Харків : ХНАМГ, 2007. 164 с.

8. Короход Я. Теоретичні аспекти розуміння політичного конфлікту // Політичний менеджмент. 2013. № 59. С. 30-37 [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/korokhod_teoretychni.pdf

9. Мигалець О. Теорія конфлікту : історія та сучасність Теорія конфлікту: історія та сучасність / О. Мигалець // Сучасні дослідження з іноземної філології. - 2018. - Вип. 16. - С. 98-110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/53271/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82%D1%83%20%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf>

10. Петрінко В. С. Конфліктологія : курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УЖНУ «Говерла», 2020. 360 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/31879>

11. Платон. Діалоги. Харків : Фоліо, 2008. 349 с.

Транслітерація

1. Berlach A. I., Kondriukova V. V. Konfliktolohiia : navch. posib. dlia dyst. navch. K. : Universytet «Ukraina», 2007. 217 s.

2. Biliak Yu. V. Istorychni aspekty vynyknennia konfliktu ta evoliutsiia pohliadiv // Ahrosvit. 2017. № 13. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : http://www.agrosvit.info/pdf/13_2017/7.pdf

3. Vehesh M. M. Politolohiia : pidruchnyk. K.: Znannia, 2008. 384 s. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-60.html>

4. Harkavets S. O., Volchenko L. P. Konflikty v osvithomu seredovyshchi : diahnostryka ta praktyka vyrishennia : navchalno-metodychnyi

posibnyk. Kharkiv : Drukarnia Madryd, 2020. 92 s. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : [https://deps.snu.edu.ua/media/filer_public/45/90/45908e00-9bcd-4b8f-979e-](https://deps.snu.edu.ua/media/filer_public/45/90/45908e00-9bcd-4b8f-979e-5cf36404e337/garkavets_volchenko_konflikti_v_osvitnomu_seredovishchi.pdf)

[5cf36404e337/garkavets_volchenko_konflikti_v_osvitnomu_seredovishchi.pdf](https://deps.snu.edu.ua/media/filer_public/45/90/45908e00-9bcd-4b8f-979e-5cf36404e337/garkavets_volchenko_konflikti_v_osvitnomu_seredovishchi.pdf)

5. Harkavets S. O. Sotsialni konflikty : slovnyk-dovidnyk. Sievierodonetsk : Vyd-vo SNU im. V. Dalia, 2020. 120 s.

6. Zhdaniuk A. V. Shchodo istoryko-filosofskykh aspektiv rozvytku uiavlennia pro konflikt u systemi pravovidnosyn. // Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykhologohiiia». Pedahohichni nauky. 2017. № 1(13). S. 14-20. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2017/1/3.pdf>

7. Zinchyna O. B. Konfliktolohiiia : navchalnyi posibnyk. Kharkiv : KhNAMH, 2007. 164 s.

8. Korokhod Ya. Teoretychni aspekty rozuminnia politychnoho konfliktu // Politychnyi menedzhment. 2013. № 59. S. 30-37 [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/korokhod_teoretychni.pdf

9. Myhalets O. Teoriiia konfliktu : istoriia ta suchasnist Teoriiia konfliktu : istoriia ta suchasnist / O. Myhalets // Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii. 2018. Vyp. 16. S. 98-110 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/53271/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82%D1%83%20%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf>

10. Petrisko V. S. Konfliktolohiiia : kurs lektsii, entsyklopediia, prohrama, tablytsi. Navchalnyi posibnyk. Uzhhorod : Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla», 2020. 360 s. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/31879>

11. Platon. Dialohy. Kharkiv : Folio, 2008. 349 s.

Buhaiova O. O., Harkavets S. O. The social and psychological dimension of the phenomenon of «conflict» in Ancient times and the Middle ages

The article is devoted to the consideration of theoretical and methodological approaches that were widespread in the Ancient and Middle Ages to explain conflicts and understand their socio-psychological content. An attempt is made to study the transformation of the views of thinkers and scientists of that time on the nature of the phenomenon of "conflict". It is found out how the scientists of that time defined the concept of "conflict", explained the course and consequences of conflict interaction, both in the field of individual manifestations and in the social boundaries of the existence of individuals and social groups. It is established that the ancient Greek and Roman philosophers made the first attempts to rationally understand the nature of social conflicts, while the philosophers of ancient China and India mainly remained on the theological and traditional approaches that determined the social and legal system of ancient Eastern societies. The author elucidates the views of medieval thinkers on understanding the nature of conflicts, their socio-psychological features and various forms of manifestation. It is noted that scholars of that time tried to move away from religious views on the sources of social development and the inner world of man, which prompted them to develop new theoretical and methodological approaches to the problem of conflicts. There was an increase in the importance of universal human values and forms of relations based on the recognition of these priorities. It has been established that the ideas expressed have become significant sources for a scientifically based understanding of the nature of conflicts, their social and psychological coherence in the new and modern times of human history.

Keywords: destructive conflict solution, conflict, conflict situation, conflict interaction, compromise, morality, religiosity, justice, humanism.

Бугайова Ольга Олексіївна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівню спеціальності 053 «Психологія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Київ.

Гарькавець Сергій Олексійович – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Київ.